

A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából.

Hazánk ezeréves múltja, sok veszély közt fennmaradása, haladása, virágzása sok küzdelem műve. E küzdelemben részt vett a katholicismus, bővebben a protestantismus. Előbb az egyedül, később a kettő együtt. Hazánk nevelés ügye kezükben volt. Ebből mintegy természetszerűleg következik nemzeti multunkra, nemzeti életünkre való nagymérvű befolyásuk. Tekintsük át hát rövid vonásokban nevelésügyöket, főképpen a népnevelés szempontjából.

Legnagyobb népnevelő Jézus volt. Tanítási rendszerén épült fel a keresztény egyház. Föllépéséig a nevelés elszigetelt volt, ő általánossá tette, mindenkire kiterjesztette. Nevelési rendszere mellett a keresztény egyház kebelében haladt, fejlődött, művelődött, tökéletesedett is az emberiség, világra szóló dolgokat végzett. E rendszer azonban a papság kezében átalakult, nem a felvilágosításra, az ész, az értelem kifejlesztésére, a lelkiismeret felébresztésére, hanem éppen ezek elfojtására használtatott. Meg is volt a káros hatása, az emberiség fanatikus, elfogult, vak tömeg lett. Osztályokra szakadt, egymás közé óriási sziklafalként társadalmi válaszfalakat emelt. Ez osztályokban rekeszenként voltak az emberek, sötétség hályoga szemükön. Egymást megvetik, gyűlölik. Karhatalom, ököljog uralkodik. Ember embertársában ellenségét látja. A hűbérúr hűbéresét vakeszköznek, tárgynak tekinti, kit ide meg amoda dobhat. Ilyen állapotban a sötétség, butaság békójába vetett nép állati jelleget öltött magára. Aludt benne önérzete, emberi méltóságának tudata, elméje. Ilyen körülmények közt ha egy vagy más vállalatba bele is vitték, azokban is nem emberi méltóságáról, hanem állatiaságáról tanuskodó dolgokat követett el, kapzsi, önző, szivtelen, durva, kegyetlen volt. Beszéljen a történelem, a sötét középkor. Pusztulás, veszendőség útja volt ez. Akáresak mintha a vészterhes felhők képe állna előttünk, mely iszonyú szél-vihar képében, mindent elseprő záporokban ki-kitör, megsemmisítéssel fenyeget min-

dent, dül, pusztit mindenfelé. Boru után derü következik. Itt is felfrissülésre, egy jobb jövőre volt szükség. Megérkezett. Hozott derült, életet adó, áldást árasztó napot, a renaissance-ot, a tudományok újra születése korát. Plato, Aristoteles, Cicero műveikben újra feltámadtak, Dante, Petrarca felléptek, megszólaltak. Világosság fegyverével nyilaztak a sötétség dohos várfalaira, azokon réseket törtek, melyeken a világosság beszűrődött, a vakok szemevilága megkezdett jóni, látni kezdtek. A sötét, képtelen, hihetetlen dogmák tömkelegéből ki kezdett bontakozni az emberiség. Eszéről, lelkiismeretéről a sötétség burkolata le kezdett pattogzani, gondolkodni kezdett. Hivatását, rendeltetését, ezélját érezni, érteni kezdte. Hajnalodott. Megviradt. A viradatot megszülte a reformáció, a hitújítás.

A nemzetek történetében Jézus fellépésén kívül nagyobb fontosságú esemény nincs a reformációnál. A renaissance által oszlatni kezdett sötétséget cioszlatta, jótékony napként hatott, áldást keltett mindenfelé. Szellemi vakságból, tétlenségből, zsidbadságból febrázta az emberiséget, munkára sarkalta, versenyre keltette. A verseny több oldalú, több irányú volt. Ha valahol, a nevelés terén bizonynyal nyilvánult és égető szükség is volt reá. Mindeddig az összes nevelés, oktatásügy a papság kezében, gyámkodása alatt volt, dogmáknak, hittételeknek, a hit körébe eső dolgoknak a hívők fejébe esömörlésig való belegyömöszöléséből állott. Leginkább papok, tudósok, főemberek nevelésére szoritkozott. A papság, ha tudta is, de nem akarta tudni, elvész a nép, mely tudomány nélkül való. A plebániák mellett minden egyházközségben még szent István korában felállított parochialis vagy falusi iskolák ugyan a népnevelés szolgálatában álltak s mint ilyenek a népiskola első kísérleteinek tekinthetők. De bennük, miként a felsőbb iskolákban is, a nevelést kizárólag a papság végezte, a papság nevelése pedig teljesen egyoldalú volt. Csupán az egyház tanaiba, a katechesisbe vezette be a gyermekeket, Miatyánkat, Apostoli hitformát, más imádságokat és latin nyelvet, továbbá olvasást és írást tanított. A gyakorlati életre semmi tekintettel nem volt, nem az életnek, hanem a vallásnak, a tulvilágnak nevelt. Tanítási nyelve latin volt, tehát hiányzott a nevelésből, oktatásból a legdrágább, a sajátos nemzeti jelleg, nemzeti irány. A zárjai elemi iskolákról is ezt mondhatjuk. Ezek már éppen a felső iskolákra készítették elő, u. n. diák iskolák voltak. A katolikus papság részéről is azonban a későbbi időben a nép-

nevelés terén is kifejtett buzgó igyekezetet nem tagadhatjuk meg. Egyoldalúságuk, teljesen a vallásnak, a mennyországnak nevelésük azon kor szellemében leli magyarázatát. Elvitatni nem lehet s illetlen is lenne, a szerzeteseknek, u. m. a benedézeknek, döméseknek, magyar pálosoknak, premontrei, eziszterezi, Ferenczrendieknek a népnevelés terén is kifejtett érdemeit. Az apácázárdák a leánynevelés terén szintén buzgalommal foglalkoztak. Ugy de a kor halad, az idő változik, benne az embereknek, az intézményeknek is változni kell. Ez a természet kérelhetetlen törvénye. Az idő előhaladtával az élet követelményei megszaporodtak, az emberiség figyelmét a vallási dolgokba való nagymérvű belemélyedéstől az élet szükségleteire, gyakorlati oldalára is ráirányították. Rájött az emberiség a szükség parancsától kényszerítve a vallásos és gyakorlati irány összekapcsolásának a szükségességére. Erre az első lépést a polgárság kebelében létre jött polgári kis és nagy városi iskolák tették meg, melyek már az életnek is neveltek. A népnevelés terén hatalmas lépést tettek előre. „Megtörték a papi iskolázást, felszabadították a polgárságot a papi gyámkodás alól s az által, hogy az olvasást, írást anyanyelven tanították, egyéb közhasznu ismereteket, történelmet, földrajzot közöltek a növendékekkel, egészen a gyakorlati élet terére léptek.¹ Ime a helyesebb irány a katolikus papság szigorúan egyházi nevelésével szemben.

Ez irányt előbbre viszi, a nevelésbe teljesen új szellemet vitt belé a reformatio. Jókor, mert a főpapok, püspökök közül a törökökkel folytatott háborúk alatt, különösen a mohácsi vészben, később a hazában dult trónviszályok alatt többen elestek. Így az alsó papság ellenőrzés, felügyelet nélkül maradt, demoralizálódott. Ezt a XVI. százévból Oláh Miklós esztergomi érsek így panaszolja. „A felügyelet hiányában a fegyelem az alsó papság körében annyira felbomlott, hogy magas vallás-erkölesi és civilisatori hivatását betölteni alig lehetett képes. Ennek folytán a katolikus iskolaügy a székes egyházi főtanodáktól a plebániái elemi iskoláig végtelen zavarba jutott.“² Ebből világos a papság romlottságának a népnevelésre káros hatása. Különben is a papság már minden életpályát kezébe kerített volt. Tekintélye lett mindenütt az uralkodó. A tudás egyedüli őrének, közbenjárójának tekintette magát, az emberiség művelésébe bele is unt volt már. Ennek kizárólagos uralma

¹ Kiss Áron: Nevelés és Oktatás története 46. l.

² Frank Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban. 14. l.

alatt tehát életteljes fejlődést gondolni sem lehetett. Felfrissülésre, felfrissítésre mindenütt szükség van. Az új idő, új emberek új szellemet, friss erőt hoznak magokkal. Élénkséget, elevenséget újításokat idéznek elő. Ezt tette a reformatió is, nemcsak a vallás, az irodalom, hanem a nevelés terén is. Jól eső érzést kelt kárt okozó forróság, jégeső, dér, fagy után az áldott nap kisütése. Éltető sugarával új életre kelti a természetet, élet, üdeség, elevenség fakad utána mindenfelé. Éltető napként hatott a reformatio is. Hatott, söpört, tisztított mindenfelé. Kiszámíthatlan a hatása a hit dolgában, a szellemi látókör kiszélesítésében, az elvek, eszmék tisztázásában, az irodalomban, az oktatás terén egyaránt.

A hitújítási mozgalom megindítása mellett Luther Márton indította meg a nevelés és oktatás terén is azt a nagy reform mozgalmat, mely később a népnevelés teljes felkarolásában, a nevelés gyökeres átalakításában, teljesen új nevelési rendszer alkotásában jutott kifejezésre. Ő rázta fel az oktatás- és nevelésügyet pangásából s új irányba terelte, a nép minden rétegére kiterjeszteni sürgette. Hirdette a hit igazságait, erre akarta megtanítani az emberiséget. Ezt csak a népnevelés által vélte elérhetőnek. 1524-ben a német városokhoz, azok polgármestereihez intézett szövegében családirias és keresztény nevelést sürget. A nevelés, a társadalom szomorú állapotát így festi:¹ „Vannak emberek, kik sok sajátságos dologgal szolgálják az istent, böjtölnek, durva ruhát viselnek, de házuk valódi isteni tisztelete, a gyermekek helyes nevelése elől vakon térnek ki, úgy tesznek, mint hajdan a zsidók, kik Isten templomát elhagyták és a hegyeken hoztak áldozatokat. Higyjék el az ilyenek, hogy sokkal szükségesebb gyermekeik jó neveléséről gondoskodniok, mint a bünboesánat (búesu) vásárlása s idegen templomok látogatása stb. . . Minden nép, különösen a zsidó, jobban iskoláztatja gyermekeit mint a keresztény. Azért állanak oly rosszul a kereszténység ügyei. A kereszténység minden ereje és hatalma az utódokban áll, s ha ezek az ifjúságban elhanyagoltatnak, úgy jár az egyház, mint a kert, melyet tavasszal műveletlen hagynak. Ha — úgy mond — Isten és a szentírás kedvéért nem volnának is szükségesek a nyelvek és az iskolák, már csak azért is föl kell azokat mindenütt tartani, mert, a társadalomnak szüksége van ügyes férfiakra és nőkre, hogy a férfiak az országot és népet jól igazgathassák, s a nők rendben

¹ Dr. Kiss Áron: A nevelés és oktatás története. 60. l.

tarthassák a házat, s jól nevelhessék a gyermekeket“. Ugyan e szózatban mondja, a nevelés az egész nép, az állam ügye. A felsőségnak kötelessége megrendelni, hogy minden ember iskoláztassa gyermekét. Az iskolanevelésnek a magán nevelés csak támogatója. Az iskolákban a latin nyelv tulságos felkarolását helyteleníti. Első helyen ő is a vallást akarja taníttatni, aztán a nyelveket, történelmet, dialectikát. Ajánlja a testgyakorlatot, a zenét is. Az eddigi szigorú fegyelmet kárhóztatja, mely börtönökké, poklokká tette az iskolákat, zsarnokká az iskolamestereket. A tanítót nagyra becsülte. Mindezekben az újabb paedagogia elveit rakta le.

Lutherrel az oktatásügy reformálásán együtt működnek kortársai: Melancthon Fülöp, Trotzendorf, Schweitzban Zwingli Ulrik és mások. Fellépésük, irányelveik, e téren való sok oldalú fáradozásaik méltók voltak arra, hogy Európa szerte nagy mozgalmat keltsenek, s nevelési rendszerét teljesen átalakítsák. Buzgalmuk folytán első helyen Németország nevelésügye reformáltatott, de hazánk nevelésére is frissítőleg, áldásosan, átalakítólag hatottak. Magyarországon és Erdélyben u. i. sokan sietnek felvenni az új hitet. Első sorban a szászok Luthernek híű követői lesznek. A lutheranus vallást 1563-ban Erdélyben törvényesnek ismerték el. A schweitzzi reformatornak, a genfi Calvinnak is esakhamar követői akadtak. A kalvinisták hitvallása is Kálmánesehi Sánta Márton, majd a lutheranusok közül a Kálvinitre áttért Heltai Gáspár és Dávid Ferencz buzgólkodása folytán 1564-ben törvényes vallásnak nyilvánittatik. Rövid idő alatt a reformationnak ismét egy újabb hajtásaként jött létre az unitárius vallás, előkészítve és megalapítva Erdélyben Blandrata György és Dávid Ferencz által. 1568-ban a tordai országgyűlésen ezt is bevett vallásnak jelentik ki.

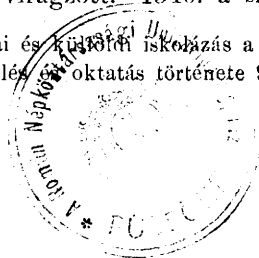
A reformatio e három hitfelekezete: lutheranusok, reformátusok és unitáriusok teljes buzgalommal karolják fel az iskolaügyet. Hittételeik elterjesztésének feltételét látták a népneveléssel való tüzetes foglalkozásban. Magyarországon és Erdélyben mindhárom felekezetnek nagyszámú hívei akadnak, a katolikusok felett túlsúlyra jutnak. A XVI. százévnak teljesen protestans jelleget adnak. A nevelésügyet mindhárom hitfelekezet teljes erélylyel karolja fel. A reformatio főfészkeiben: Wittenbergben, Goldbergben, Strassburgban mindhárom felekezetnek számos ifja fordult meg. Ezeknek magasabb tudás elsajátíthatása, idehaza annak érvényesíthetése végett a protestans egyházak, fejedelmek, főurak, városok saját költségükön

külföldre való küldésében versenyeztek. Ennek folytán Németország híres protestans egyetemein nagy számmal megfordult magyar ifjak az új hitelvek mellett új paedagogiai ismereteket is szereztek, új tanítási rendszerekkel is megismerkedtek. Haza jöve, azokat terjesztették, a nevelés minden ágának, így a népnevelésnek is megannyi apostolai lettek. Ilyenek voltak a sok között: Dévay Biró Mátyás, Szegedi Kiss István, Stöckel Lénárd, Szikszói Fabricius Balázs, Pesthy Gábor, Ujfalvi Imre, Székely István stb.¹ Idehaza mindannyi a főképpen Dévay Biró Mátyás buzgott a népiskola felállítására, hogy a nép minden egyese a szentírást olvashassa.² Így hát a reformáció terjedésével párhuzamosan haladt hazánkban az oktatás és nevelés reformálása is. A protestans egyházakban iskolák állittatnak. A protestans zsinatok élénken kezdenek foglalkozni a népneveléssel. Egyébiránt lássuk ezt részletezve.

A hazánkbeli, főképpen erdélyi lutheránusok iskolázásáról, iskolaügyéről eleitől kezdve kiváló tudósok, szakférfiak elismerőleg szólnak. Felső-Magyarországon, Bártfán, Stöckel Lénárdnak a XVI. százévyben híres iskolája volt, Európa nevezetesebb intézetei közé tartozott. Erdélyben, a reformáció főfészkeiben, Szebenben, Brassóban, Beszterczén, Kolozsváron, később Medgyesen, Szászvároson, Segesvárt szintén jóhírnévnek örvendő iskoláik voltak. Igaz, hogy ez iskolák inkább a felsőbb oktatásügyet szolgálták, de bennük az elemi ismereteket is tanították, tehát a népnevelést is felkarolták. Brassóban Honter Jánosnak a tanügy terén tett szolgálatai eléggé ismeretesek. Külföldön bevégzett tanulmánya után anyja házánál iskolát állit fel, később a templomban tanit nyilvánosan. Brassóban fiú és leányiskolát alapit. A fiúiskolát utóbb gymnasiumi rangra emelte. Nyomdájára felállításával is a nevelésügyet, a közművelődést nagyban előmozdította. Ő és mások fáradozásaira az összes lutheránus plebániái iskolák mellett mindenütt jól szervezett népiskolák alakultak. Figyelmük teljes mértékben kiterjedt a népnevelésre. Tanítóknak kötelességeit, magatartását, viselkedését, még életrendjét is megszabták. Előirták papjával, mint főlebbvalójával szemben levő kötelességeit. Főkötelessége volt a hittan elemeire oktatni tanítványait. Ezen kívül rendes tantárgyak voltak: az olvasás, írás, számtan. Számos helyen még a görög s latin nyelv is tanittatott. Népnevelésük tehát éppen virágzott. 1546. a szász nemzeti egye-

¹ Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban 8. l.

² Dr. Kiss Áron: A nevelés és oktatás története 91. l.

tem az iskolák alapításáról fontos határozatokat hoz, az iskolák fentartását a községeknek kötelességévé teszi és gondoskodik, hogy a tanítók díjait és illetményeiket pontosan megkapják.¹ 1578-ban a Barezaságon már a szegény gyermekek könyvekkel és ruhákkal való ellátásáról gondoskodnak.² Iskoláik rendezett voltát a XVI. százévből megerősíti továbbá Szilágyi Sándor, midőn így szól: „Egyházaik emelkedettek s papjaik buzgalommal teljesítik e nemzetre nézve szomorú napokban kötelességeiket azon befolyás folytán, melyet népük felett nyertek“.³ Erre enged végül következtetni Kolozsváron kezdet óta máig virágzó népiskolájuk is, melyről Jakab Elek több helyt éppen elismerőleg szól. 1774-ből ezt említi: „Kolozsváron az ágostai hitvallásnak iskolája volt, két osztály volt benne: Classis maiorum, mely declinista és olvasó flúkból és leányokból (ex declinistis et legendibus) állott és kisebb (Classis minorum) a szótagolókból és betűzőkből (ex syllabisantibus et A. B. C. — distis“.⁴ Mindezek mellett is a szászok különben jókarban levő iskolái a magyarság ügyét, a nemzeti irányt korántsem szolgálták annyira, mint a más két protestáns hitfelekezet iskolái. Azonban népnevelésük felvirágoztatásával nemzeti fennállásukhoz, állami háztartásunkhoz mégis hozzá járultak, a mennyiben a nép gyermekeit értelmes emberekké nevelték. Így belőlük jóra való gazdák, kiváló iparosok lettek. Ebből származó jó anyagi állapotuk az államnak is erőssége lett, másfelől szorgalmukkal, életrevalóságukkal, vállalkozó szellemükkel a magyar nemzet fiainak jó példát mutattak.

A tiszta nemzeti szellem főképviselői, nevelésügyökben annak folyvást fentartói, művelői a reformátusok és unitáriusok voltak.

A reformátusok buzgalma is e hit megalapítása után hazánkban, főleg a Tiszántúli részben és Erdélyben virágzó népiskolaügyet teremtett. E téren buzgolkodásuk a XVI. XVII. százban egyre tart. Minden eklézsiájuk mellett elemi népiskolát állitnak fel. Ezt bizonyítja egy kimutatás, mely a XVII. százév első éveiben készült. E szerint minden protestáns község — a legszegényebbek kivételével — külön, meghatározott fizetést élvező iskolamesterrel birt.⁵ Iskoláikban ez időben tantárgyak voltak: a vallás, egyházi ének, zsoltáros

¹ Frank Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás jelene 13. l.

² Dr. Kiss Áron: Nevelés és Oktatás története. 93. l.

³ Szilágyi Sándor: Erdély történelme, II. sz. 214. l.

⁴ Jakab Elek: Kolozsvár története III. sz. 853. l.

⁵ Frankl Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás jelene a XVI. sz.-ban. 17. l.

könyv, olvasás, írás és számolás. Tanításuk nemzeti szellemben, magyar nyelven történik. Nevelésügyöket, majd hátrább fogjuk részletesebben, párhuzamosan az unitáriusokéval és katolikusokéval kifejteni.

A folytonos, tösgyökeres magyar nemzeti szellemnek egész hitrendszerükben, nevelésügyökben másik képviselői az unitáriusok. Nevelés- és oktatásügyök folyvást magas színvonalon állott, falusi népiskolák és felső iskolák felállításában ők is szüntelen buzgolkodtak, sőt önérettel állíthatjuk, hogy az unitárius vallású fejedelem, János Zsigmond alatt, Dávid Ferencz püspöksége idejében a nevelés és oktatásügyben irányítók voltak. Kolozsvár oktatásügye egészen az ő kezükben volt. Nem is lehetett ez másképpen akkor, a mikor Dávid Ferencznek a nagyváradi hitvitázó gyűlésen 1569-ben aratott fényes győzelme után az unitárius hitre tért az egész Kolozsvár. Ha elgondoljuk ehhez még azt, hogy 1580-ban a kolozsvári unitárius egyházi gyűlésen 250 unitárius pap jelent meg, még önérettebben vallhatjuk az unitáriusok nevelésügye ez idő tájban való virágzását.¹ Bizonyos, hogy ekklézsiáikban nekik is népiskoláik voltak. Jogosan következtethetünk erre kolozsvári népiskolánknak már ez időben való virágzásáról. János Zsigmond és Dávid Ferencz alatt alsó és felső iskoláink virágzása mellett szől Jakab Elek is e szavakban: „Dávid Ferencz alatt a teljes hitszabadság utat tört magának s az Isten egységi eszmék terjedésének: Váradon új egyház és iskola keletkezett, az oláhok reformációjára lépés tétetett, az erdélyi iskolák az állam segélyezésével virágzásba indultak. Dávid Ferencz reform törekvéseiben egyenlő figyelemmel volt az egyházra és iskolákra, mint püspök kormányozta az elsőt, mint iskola felügyelő gondnok gondot viselt az utóbbiakra, s a leghiresebbet, a kolozsvárit évekig maga igazgatta.”² Az unitáriusok tanügye virágzásának fényes bizonyítékai a XVI. százévből az akkor virágzó középiskoláik is. Ilyenek voltak: Tordán, Nagy-Enyeden, Deésen, M.-Vásárhelyt és Gyula-Fejérvárt. Alsó osztályaikban kezdők tanultak, tehát népnevelő intézetek is voltak. Az egyházközségekkel majdnem egyszerre megalakított népiskoláik közül híresek voltak: a torozskói, hidvégi, szt-erzsébeti és radnóthi iskolák. Ezek particulák voltak, vagyis olyan népiskolák, melyekben a középiskolák

¹ Ferencz József: Unitárius Kis Tükör, 3. kiad. 40. l.

² Jakab Elek: Dávid Ferencz élete, 74. l.

két alsó osztályát végezni lehetett. Mint ilyen maradt fenn majdnem a XIX. százév végéig a toroczkói iskola.¹

A protestánsok részéről az iskolaügyben kifejtett ily nagy erély és elért siker a katolikusokat is tette keltette. A versenyt felvették. Meglevő iskoláikat igyekeztek jobb karba helyezni, újjakkal szaporítani. Már Oláh Miklós, a katolikus egyház első restaurátora sejtette a veszélyt, mely háromolhatik a katolikus egyházza a protestánsok részéről, kik oly erélylyel karolták fel a nevelés ügyet, oly kiváló gondot fordítottak a népnevelésre, mindenféle felsőbb és népiskolákat állítottak. Ezekkel szemben fájdalommal látta, hogy a zürzavaros időkben a plebániák mellett a kis iskolák, az elemi iskolák nagy része elpusztult s csak a kir. püspöki és bányai városokban állottak fenn ilyenek, ezek is hitványul felszerelve, gyenge képzettségű tanítókkal. Így hát ő is hozzá lát a katolikus iskolaügy újra szervezéséhez. Ez okból akarására a nagy-szombati zsinat 1560-ban köteletségévé tette a lelkészeknek, hogy hiveiket a hittan elemeiben oktassák, az evangéliumokat, epistolákat, a katechismust, az apostoli hitvallást és a közhasználatban levő imádságokat magyarázzák. Ugyanez a zsinat elrendelte, hogy minden plebánia, vagy a szegényebbek többen egyesülve iskolamestert (ludi magister) alkalmazzanak. Ennek hivatása az ismeretek elemeibe bevezetni a gyermekeket, vagyis az olvasásra, írásra, egyházi énekekre és vallásra tanítani. Oláh Miklós még tovább megy, a protestánsoknak hitbeli és oktatásban való ellensúlyozására 1561-ben Nagy-Szombatba a jezsuitákat betelepíti. Ugyanezeket állítja sorompóba Erdélyben 1579-ben Báthori István. De e társaságbeliek és más szerzetbeliek is főleg a felsőbb oktatásban fejtettek ki buzgó tevékenységet. De Oláh Miklós említett zsinati intézkedése és más tények is igazolják, hogy a katolikusoknak is, miként a középkorban, úgy a XVI. XVII. százévekben a plebániák mellett szintén voltak elemi (nép) iskoláik. A katolikusok buzgalma ily irányban tovább tart, a protestánsok sem szünetelnek egy perczig sem. Buzgalmuk lankadatlan. E végeredményében áldatos küzdelem színtere Magyarország és Erdély, teljes mértékben azonban főleg ez Erdély történetében mutatkozik.

Az erdélyi részen az oktatásügy terén a katolikus és protestánsok, köztük természetesen az unitáriusok részéről is kifejtett

¹ Ferencz József: Unitárius Kis Tükör, 27. l.

² Frank Vilmos: Hazai és külföldi isk. jelene a XVI. sz.-ban, 17. l.

nemes versenyt fényesen igazolja Kolozsvár oktatásügye. Az uralkodó fejedelmek hitvallása szerint hol az egyik, hol a másik hitfelekezet jut tulsúlyra e téren is. A reformatio kezdetén eleinte a lutheránusok jeleskedtek az oktatásügyben e városon is. A mérlegnek az ő részükre billentésében nagy része volt Heltaj Gáspárnak 1550-ben történt nyomda felállításával. „Mintha új világ tünt volna fel Kolozsvár belső életében. Megragadta ez ellenállhatatlanul a haladást kedvelőket s az új eszmékhez vonzódókat, megdöbbsentette a réginek, a megszokottnak barátait“.¹

János Zsigmond uralkodása (1559—1571.) alatt már az unitáriusok tanügye lesz irányadó. Erről már fennebb szólottunk.

Báthori Istvánnal a katolikus fejedelmek sora következik. Az unitáriusokat, általában a protestansokat e fejedelmek nem kedvelték, háttérbe szorították, a vezérszerepet a katolikusoknak igyekeztek visszaszerezni. Mindjárt Báthori István uralkodása ideje a tanítás terén is a protestansokra nézve a megállapodás korszaka. „Az iskolában a tanítás, a szószéken az ige szabad hirdetése, a sajtóban a vélemény és gondolat nyilvánítása szigorú ellenőrzés alá lőn téve“.² Dávid Ferencz régi virágzó iskoláját meggyöngyöztette. „Mint elajzott húr, úgy szállott alá Kolozsvár közönségének iskolája iránti érdeklődése“.³ Hires tanítók, mint Palaeologus Jakab, külföldre mentek. Kolozsvárt az iskola elárvult, a tanítás ifjú tanítókra szállt.⁴ Azonban e nehéz időből mégis, mint az unitáriusok főiskolája hires iskolamesterei említtetnek fel: 1578-ból Hunyadi Demeter, 1579—1592-ig unitárius püspök, 1580-ból a költő Bogáthi Miklós.

A szász férfiaknak 1577, febr. 13-án hozott határozata is a katolikusok ellen irányul, melyben arra kéri „Kolozsvár város bíróját és a tanácsot a schola dolga felől, hogy arra és a tanító személyekre viseljenek gondot, minél jobban tudják“.⁵

Báthori Zsigmond teljesen megakarván törni e városon, valamint egyebütt is a protestansokat, e ezélből betelepítette Kolozsvárra a jezsuitákat. De velük az oktatás terén kitartással versenyeztek a nagyszámú unitáriusok. Iskolájukba kiváló hirneves tanítókat keresnek. Ezért küldi ki Kolozsvár városa Magyarországra vagy

¹ Jakab Elek: Kolozsvár Története, II. k. 52—53 ll.

² U. o. II. k. 213. l.

³ U. o. II. k. 259. l.

⁴ U. o. II. k. 213. l.

⁵ U. o. II. k. 159. l.

a külföldre az unitárius Jakobinus Bernardot.¹ Báthori Endre is előde nyomdokán haladt. „Tűzben, vérben hanyatlott le Kolozsvárra és Erdélyre nézve a XVI. század utolsó éve, viharral és vészszel tünt fel a XVII század“.² Világosítsa meg ez idézet annak a tűz próbának nagyságát, melyet a protestánsoknak e szomorú időszakban ki kellett állniuk.

A reformatusokra nézve ézt jobb idő követte, az unitáriusok állapota, sorsa szomorú maradt továbbra is. Egyházi életük ezentúl is a létért való folytonos küzdelem volt. Boeszkai István, Rákóczi Zsigmond, Báthori Gábor, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczy György és Apafi Mihály (1605—1690) u. i. már reformatus fejedelmek voltak. Mindezek tehát hitfelekezetüket pártolták, annak mindennemű ügyeit is igyekeztek előmozdítani, az unitáriusoknak és katolikusoknak pedig elnyomóik lettek. Így hát most e két hitfelekezet selylik egy hajóban. Szomorú játéka a sorsnak, míg a más vallásfelekezetek a kockafordultával meg-megpihenhetnek, újra szabadon fellélegzhetnek, ügyeiket rendezhetik, a további küzdelemre újabb erőt gyűjthetnek, addig az unitáriusok sorsa folytonos küzdelem a túl erővel, a nagy hatalommal. Tűz próbálja meg az aranyat. Az aranynak tűzellenes képessége szabja meg értékét. Azonban ne bántsuk ezt. Folytassuk kitűzött ezélunkat.

(Folyt. következik.)

PAP MÓZES.

¹ Jakab Elek : Kolozsvár Tört. II. k. 333. l.

² U. o. II. k. 337. l.

A maroskőri unitárius esperesség visitatori végzései 1684-ben.

Toroczkószentgyörgyi *Kozma Mihály* esperes-helyettes 1780-ban a maroskőri unitárius esperesség számára egy nagy jegyzőkönyvet újított meg, a melynek eredetijét a cím lap belső-oldalán olvasható feljegyzés szerint már 1630-ban újították, aztán 1688-ban s majd 1721-ben ismét leírták.¹ Ebből az utóbbiból másolta le Kozma a máig reánk maradt példányt s kibővítette még az időközben hozott határozatokkal és az adományozások jegyzékével, melyeket későbbi esperessége alatt is állandóan jegyez.

Ha a könyvet 1630-ban már újították, úgy mindenesetre feltűnő, hogy az unitarizmus első félszázadára nincsenek feljegyzései, sőt 1630-ig egyáltalában igen keveset találunk benne. Ezek között tartozik a *nyárád-szentlászlói* egyház erdejéről szóló vallatás 1620-ból, s talán a másik ottani ily tárgyú évszám nélküli vallatás is e tájból való. Ilyenek még a *n.-ernyei* vallatások szintén 1620-ból, a *kálauk* 1624-ből, s bizonyosan azok a papi és mesteri bérek feljegyzései is. Ez utóbbiaknál tán-egyedül a harezói kivétel. Különben itt az összes följegyzés csak a „harezai unitárius pap commentioja“. Magyarosi István esperes jegyezte be 1734 december 15-én, de a mint látszik, ez is régebbi eredetinek a másolata.² Ez a legsajátosabb javadalmazás az egész között. A szokott gabona, fa és pénz fizetésen kívül még a ruházatról is gondoskodnak. A papnak

¹ A feljegyzés utolsó sorából az gyanítható, hogy ez a lap az 1721-i példányból való. Ezt hittem még egy darabig a könyv néhány leveléről is, de a papir 1770-t jelző vízjegyű és száma meggyőzött tévedésemről. Különben a feljegyzés a következő: „Registrum Ecclesiarum sedis Marus Unitariorum olim renovatum est ao. 1630; post denuo renovatum 1688; sed quia negligenter, et ut ejus temporis (fors) genius erat, sine margine erat scriptum, imo et vetustate attritum, ex illo descriptus est praesens hiece liber ao. 1721“.

² Ezt mutatja latin záradéka: „Ex veris originalibus parata, translata et subscripta sine auctione et diminutione“.